

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA HUKUK DEVLETİ KAVRAMI

Doç. Dr. M. Zafer ÜSKÜL

1961 Türk Anayasasının 2. maddesine göre, «Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, layik ve sosyal bir HUKUK devletidir». Hukuk devleti kavramı, rejimi nitelemesi nedeniyle önemli sonuçlar doğuran geniş kapsamlı bir kavramdır. Ancak, uygulama değeri kazanabilmesi için kavramın açıklanması, somutlaştırılması gerekir.

Anayasa Mahkemesi,yasaların Anayasaya uygunluğunun denetiminde, yasaların hukuk devleti kavramına uygunluğunu da araştırdığından, bazı kararlarında bu kavramı açıklama gereği ve olanağı bulmuştur.

Anayasa Mahkemesi, 22.11.1966 tarihli bir kararında, hukuk devletini şöyle tanımlamaktadır: «Hukuk devleti demek, insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu, adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendisini yükümlü sayan, bütün davranışlarında hukuk ve Anayasaya uyan, bütün işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı bulunan bir devlet demektir» (1).

(1) A.M., 22.11.1966, E, 1966/11, K. 1966/44, R.G., 27.12.1967, no: 12787.

Daha önceki bir kararında da buna yakın bir tanım veren Anayasa Mahkemesi şunları eklemektedir: «Hukuk devletinde, kanun koyucu organ da dahil olmak üzere, devletin bütün organları üstünde hukukun mutlak bir hakimiyeti haiz olması, kanun koyucunun yasa faaliyetlerinde kendisini her zaman Anayasa ve hukukun üstün kuralları ile bağlı tutması lazımdır. Zira kanunun da üstünde kanun koyucunun bozamayacağı temel hukuk prensipleri ve Anayasa vardır ve kanun koyucu bunlardan uzaklaştığı takdirde meşru olmayan bir tasarrufta bulunmuş olur» (2).

Hukuk devletini böylece tanımlayan Anayasa Mahkemesi kararlarından bazı önemli ilkeler çıkmaktadır.

Hukuk Kuralları Hiyerarşisi

Bunlardan birincisi, hukuk devleti kavramının içerdiği kurallar hiyerarşisine ilişkindir. Hukuk kuralları hiyerarşisi aşağıdaki gibi belirlenmektedir:

1. Hukukun temel ilkeleri
2. Anayasa
3. Yasa.

Hukuk devleti kavramının ortaya çıkardığı bu hukuk kuralları hiyerarşisi, herşeyden önce yasama organı için büyük önem taşımaktadır. Çünkü, yasama organı, bu çerçeve içinde, sınırsız yetkiye sahip değildir. Bu yetkiyi kullanırken, öncelikle «genel hukuk ilkeleri», sonra da Anayasa ile bağlıdır. Anayasa Mahkemesi, bir kararında bunu şöyle açıklamaktadır: «Kanun koyucunun, bir görevi yerine getirirken, sınırsız bir yetkiye sahip olmadığı, bütün yasama tasarruflarında olduğu gibi burada da, genel hukuk esasları ve özellikle Anayasanın ilkeleri ile bağlı olduğu aşikârdır» (3). Genel hukuk ilkelerinin neler olduğu, genel hukuk ilkelerinin ölçütü ise, bir başka Anayasa Mahkemesi kararında şöyle belirtilmektedir: «Devletimiz, Anayasanın 2 nci maddesinde ifade edildiği gibi, bir hukuk devletidir. Kanunlarımız, Anayasanın açık hükümlerinden önce hukukun, bilinen ve bütün uygar memleketlerde kabul edilen, prensiplerine uygun olması şarttır» (4).

(2) A.M., 11.10.1963, E. 1963/124, K. 1963/243, AMKD, S. 1, s. 348-349.

(3) A.M., 11.12.1964, E. 1963/138, K. 1964/71, AMKD, S. 2, s. 265.

(4) A.M., 22.12.1964, E. 1963/116, K. 1964/76, AMKD, S. 2, s. 291.

Bu karardan anlaşıldığına göre, hukukun temel ilkeleri «bilinen ve bütün uygar ülkelerde kabul edilen» ilkelere dir. Bu ölçütün açık olmadığı ortadadır. Uygur ülkelerden Anayasa Mahkemesince anlaşılan her halde gelişmiş batı ülkeleridir. Ancak, yine de bilinen ve gelişmiş batı ülkelerinde kabul edilen ilkelerin neler olduğunu saptama olanağı bulunmamaktadır. Anlaşılan, bu ilkeleri, somut olaylarla karşılaştıkça, Anyasa Mahkemesi belirleyecektir. Bazı ilkeleri belirlemiştir de. Sözelimi, devletin özel alacağına üstünlük tanıyan bir yasa hükmü, hukuk ilkelerine aykırıdır (5). Bu ilkelere den bir başkası, kamu yararı düşüncesi olmaksızın, bir başka deyişle yalnızca özel çıkarlar için yada belirli parti yada kişilerin yararına yasa çıkarılacağı ilkesidir (6). Yasa çıkarılmadan önce kazanılmış hakların zedelenemeyeceği de temel hukuk kularlarından birisidir (7).

İnsan Haklarına Saygı

Hukuk devleti ilkesinin gereklerinden bir başkası da, Anayasa Mahkemesine göre, insan haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların korunması gereğidir. Bu gerek, Anayasa Mahkemesinin yaptığı hukuk devleti tanımından çıkmaktadır.

1961 Anayasası, kişilerin haklarını geniş olarak düzenlemiş bulunmaktadır. Kişilerin hakları, Anayasanın 2. kısmında 53 maddede halinde ele alınmıştır. Anayasa, kişi haklarını bu denli ayrıntılı olarak düzenlemişken bile, Anayasa Mahkemesi, insan haklarına saygı gösterilmesini ve bunların korunmasını hukuk devleti kavramının da gereklerinden saymıştır. Bu açıdan bakıldığında, yasa-

- (5) «Özel hukuk ilişkilerinde uygulanacak hükümleri bir yana bırakarak Devletin özel hukuk alanına giren alacağına üstünlük tanıyan bu kanun hükmü, hukuk prensiplerine aykırı düştüğü gibi...» A.M., 22.12.1964, E. 1963/116, K. 1964/76, AMKD, S. 2, s. 291.
- (6) A.M., 27.6.1967, E. 1963/145, K. 1967/20, R.G., 15.11.1967, no: 12751.
- (6) «6195 sayılı kanun bu hükümlerle karşılaştırılarak incelendiği zaman bu kanunun kamu yararına olarak geleceği düzenleyici, mücerret şahsi olmayan, genel hukuk kuralları koymadığı, aksine olarak yayımlanmasından önce kazanılmış hakları ortadan kaldıran özel bir müsadere hükmü koyduğu ve Cumhuriyet Halk Partisini bir takım suçlamalarla mal ve mülkünden keyfi olarak yoksun etmek amacını taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu tutum hukukun ana prensipleri ve Anayasa hükümleri ile bağdaştırılması mümkün olmayan keyfi bir tasarruftur». A.M., 11.10.1963, E. 1963/124, K. 1863/243, AMKD, S. 1, s. 349. Ayrıca bkz.: A.M., 11.12.1964, E. 1963/138, K. 1964/71, AMKD, S. 2, s. 265 ve A.M., 22.11.1966, E. 1966/11, K. 1966/44, R.G., 27.12.1967, no: 12787.

ma organının kişi haklarına ilişkin yasama faaliyetlerinde bulunurken, hem kişi haklarına ilişkin Anayasa hükümlerine uymas› hem de hukuk devleti ilkesinin gereği olarak bu haklara sayg› göstermesi gerekmektedir. İnsan haklarının korunması da hukuk devleti ilkesinin gereklerinden olduğuna göre, burada yürütme organına da görevler düştüğü görülmektedir. Yürütme organ›, kişilerin haklarını kullanmalar›n› sağlamak, engellemek, engelilerini ortadan kaldırmak zorundadır.

Hukuka ve Anayasaya Uyma Zorunluğu

Hukuk devleti ilkesinin gereklerinden bir başkasına göre de, devlet, bütün davran›şlarında hukuk ve Anayasaya uymak zorundadır. Burada da, yasama ve yürütme organlarının uymak zorunda olduğu bir başka ilke karşımıza çıkmaktadır. Yasama organ› yasama eylemlerinde, yürütme organ› da her türlü davran›şında hem hukuka ham de Anayasaya uyacaktır. Hukuk ve Anayasa d›ř› davran›şlar hukuk devleti uygulamas›n› ortadan kaldıran, keyfi, polis devleti davran›şları olarak değerlendirilecektir.

Yarg› Denetimi

Hukuk ve Anayasa d›ř› davran›şlar ise, yarg› organlarının denetimiyle karş› karş›ya kalacaktır. Çünkü, devletin her türlü işlem ve eyleminin yarg› denetimine tabi olması da hukuk devleti ilkesinin gereklerinden biridir. Bu gereğe uygun olarak, yasama organının faaliyetlerini denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Yürütme organ›n›n işlem ve eylemleri ise Dan›ştay›n denetimi altındadır. Bu denetimin sonucunda ortaya çıkan kararların bağlayıcılığ› ise doğaldır. Yarg› organlarının kararlarına uyulmamas›, hukuk devleti ilkesine uyulmamas› yani Anayasan›n ihlali anlam›n› taşır.

Hukuksal Kararlılık

Hukuk devleti ilkesinin gereklerinden biri de hukuksal durumlarda kararlılığın sağlanmasıdır. Yasa koyucu, «kamu yarar›na olarak geleceği düzenleyici, mücerret şahsi olmayan, genel hukuk kuralları koymadığ›, aksine olarak yayımlanmas›ndan önce kazanılm›ř hakları ortadan kaldıran özel bir müsadere hükmü koyduğu» zaman hukuk devleti ilkesine ayk›rı davran›ř olur (8). Hu-

(8) A.M., 11.10.1963, E. 1963/124, K. 1963/243, AMKD, S. 1, s. 349.

kuksal durumlarda «kararlılık da hukuk devleti ilkesinin gereklerinden biri olarak (kazanılmış hak kavramının) benimsenmesi ile gerçekleştirilebilir» (9).

Anayasa Mahkemesine göre, «demokratik hukuk devleti ilkesi hukuka bağlı, istikrarlı ve gerçekçi bir hürriyet rejimini ifade eder» (10). Bu devletin erekleri, «insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmek ve teminat altına almaktır» (11). Demokratik hukuk devletinin temeli ise «adalet»tir (12). «Adaletin dağıtılmasında ise, hakimlerin görevlerinde bağımsızlığı ilkesinin yeri ve önemi meydandadır» (13).

Görülmektedir ki, hukuk devleti kavramı, Anayasa Mahkemesince çok geniş olarak anlaşılmaktadır ve bu kavramın açıklanmasında Anayasa Mahkemesinin rolü tartışılmazdır. Özellikle, yasa organının uymak zorunda olduğu «hukukun temel ilkeleri»ni saptama ve yasaların Anayasanın ötesinde hukukun temel ilkelerine uygunluğunu denetleme özelliği, Anayasa Mahkemesinin rejim içindeki önemini arttırmaktadır.

Sonuç

Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlardan anlaşıldığına göre, hukuk devleti ilkesinin gerekleri şunlardır:

Devlet organları Anayasa ve onun da üzerinde bulunan hukukun temel ilkelerine uymak zorundadır; insan haklarına saygı göstermek zorundadır; devlet organlarının eylem ve işlemleri yargı denetimine tabidir; yasalar geleceğe ilişkin, kazanılmış hakları zedelemeyen genel kurallar koymak zorundadır; hukuksal kararlılığın sağlanması gereklidir; mahkemelerin ve yargıçların bağımsızlığı sağlanmalıdır.

- (9) A.M., 22.11.1966, E. 1966/11, K. 1966/44, R.G., 27.12.1967, no: 12787.
(10) A.M., 8.4.1963, E. 1963/16, K. 1963/83, AMKD, S. 1, s. 165.
(11) A.M., 28.5.1965, E. 1965/12, K. 1965/34, AMKD, S. 3, s. 125.
(12) A.M., 13.5.1964, E. 1963/99, K. 1964/38, AMKD, S. 2, s. 143.
(13) Aynı karar.